

РОДНА РАВНОПРАВНОСТ
– ОД ЈЕДНАКИХ ПРАВА ДО ЈЕДНАКИХ
МОГУЋНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC CONFERENCES

Book CXC

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 45

COMMITTEE FOR NATIONAL MINORITIES AND HUMAN RIGHTS STUDIES

GENDER EQUALITY
– FROM EQUAL RIGHTS TOWARDS
EQUAL OPPORTUNITIES

PROCEEDINGS OF THE SCIENTIFIC CONFERENCE
HELD ON SEPTEMBER 27, 2019

Accepted for publication at the 2th Session of the Department of Social Sciences, held on February 18, 2020, after being reviewed by Academicians *Tibor Várady*, corresponding member *Alpar Lošonc*, Professors *Vukašin Pavlović*, *Rade Veljanovski*, *Miodrag Jovanović*, *Irena Pejić*, *Fuada Stanković*, *Marija Draškić*, *Slađana Jovanović*, *Aleksandra Izgarjan*, *Zoran Lutovac*, PhD, *Ljubica Đorđević*, PhD and *Sanja Čopić*, PhD

Editors

Academician TIBOR VÁRADY
MARIJANA PAJVANČIĆ, PhD

BELGRADE 2020

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига СХС

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 45

ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА И ЉУДСКИХ ПРАВА

РОДНА РАВНОПРАВНОСТ
– ОД ЈЕДНАКИХ ПРАВА ДО ЈЕДНАКИХ
МОГУЋНОСТИ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА

ОДРЖАНОГ 27. СЕПТЕМБРА 2019.

Примљено на II скупу Одељења друштвених наука, 18. фебруара 2020. године, на основу рецензија академика *Тибора Варадија*, дописног члана *Алйара Лошонца*, професора *Вукашина Павловића*, *Радеића Вељановској*, *Миодрага Јовановића*, *Ирене Пејић*, *Фуаде Сјанковић*, *Марије Драшкић*, *Слађане Јовановић*, *Александре Изјарјан*, др *Зорана Лушовца*, др *Љубице Ђорђевић* и др *Сање Ђојић*

Уредници

академик ТИБОР ВАРАДИ

проф. др МАРИЈАНА ПАЈВАНЧИЋ

БЕОГРАД 2020

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

Лектура
Младенка Савичић

Коректура
Рајка Павловић

Технички уредник
Никола Сивановић

Штампа
ЈП Службени гласник

ISBN 978-86-7025-870-9

Тираж 300 примерака

САДРЖАЈ

Предговор – Маријана Пајванчић 9

УВОДНА СЕСИЈА

Маријана Хјусон, *Родни режими на полујериферији: социолошка перспектива* 13

Marina Hugshon, *Gender Regimes at the Semiperiphery: Sociological Perspective* 28

Адриана Захаријевић, Катарина Лончаревић, *Род и идеологија: о њобуни прошив једнакости* 29

Adriana Zaharijević, Katarina Lončarević, *Gender and Ideology: On an Insurrection against Equality* 44

ПРАВО НА РАВНОПРАВНОСТ И ЈЕДНАКЕ МОГУЋНОСТИ

Маријана Пајванчић, Боса М. Ненадић, Горан Марковић, *Конституционализација права на равнојравности и једнаке могућности* 47

Marijana Rajvančić, Bosa M. Nenadić, Goran Marković, *Constitutionalization of the Right to Equality and Equal Opportunities* 65

Зорица Мршевић, *Вишеструка и интерсекционална дискриминација* 67

Zorica Mršević, *Multiple and intersectional discrimination* 83

Невена Петрушић, Танасије Маринковић, <i>Заштитна права на родну равноправност</i>	85
Nevena Petrušić, Tanasije Marinković, <i>Protection of the Right to Gender Equality</i>	102

Лилијана Чичкарић, Зорана Антонијевић, <i>Изазови и препреке у уредњавању институција и јавних политика у Србији</i>	105
Lilijana Čičkarić, Zorana Antonijević, <i>Challenges and Obstacles to the Gendering of Serbian Institutions and Public Policies</i>	119

Гордана Ковачек Станић, <i>Репродуктивна аутономија жене као људско право</i>	121
Gordana Kovaček Stanić, <i>Reproductive Freedom of the Woman as a Human Right</i>	134

КРШЕЊЕ ПРАВА НА РАВНОПРАВНОСТ КАО ОСНОВНОГ ЉУДСКОГ ПРАВА

Тања Игњатовић, <i>Насилје против жена као кршење основних права – између стандарда и стварности</i>	139
Tanja Ignjatović, <i>Violence Against Women as a Violation of Fundamental Rights – Between Standards and Reality</i>	156

Слободанка Константиновић Вилић, Наталија Жунић, Вида Вилић, <i>Фемицид, друштво и право</i>	157
Slobodanka Konstatinović Vilić, Natalija Žunić, Vida Vilić, <i>Femicide, Society and Law</i>	171

Дубравка Валић Недељковић, <i>Родна небалансираност субјеката/извора информација у новинарским објавама у водећим информативним медијима у Србији</i>	173
Dubravka Valić Nedeljković, <i>Gender Imbalance of Subjects/Sources of Information in Journalistic Coverage in Major Informative Media in Serbia</i>	184

ПРАВО НА РАВНОПРАВНОСТ – ОБРАЗОВАЊЕ, ЕКОНОМИЈА

Татјана Ђурић Кузмановић, Мирјана Докмановић, Ана Пајванчић Цизел, <i>Економски положај жена – родне неједнакости и једнаке могућности</i>	187
Tatjana Đurić Kuzmanović, Mirjana Dokmanović, Ana Pajvančić Cizelj, <i>Economic Position of Women – Gender Inequalities and Equal Opportunities</i>	197

Марија Бабовић, <i>Родне неједнакости на тржишту рада у Србији: стање и политике</i>	199
Marija Babović, <i>Gender Inequalities on the Labour Market in Serbia: the Situation and Policies</i>	214
Горана Ђорић, Драгица Вујадиновић, <i>Образовање за родну равноправност у Србији</i>	215
Gorana Đorić, Dragica Vujadinović, <i>Education for Gender Equality in Serbia</i>	231

ПРЕДГОВОР

Тематска конференција „Родна равноправност – од једнаких права до једнаких могућности“, одржана на иницијативу и у организацији Одбора за проучавање националних мањина и људских права, а под покровитељством САНУ, посвећена је проблематици посебно значајној за људска права не само локално већ и глобално. Две су битне специфичности права на родну равноправност.

Једна специфичност и заједнички именитељ који карактерише положај жена, њихова људска права и реалне могућности да и у пракси уживају нормативно гарантована људска права јесте чињеница да оне чине већину становништва на планети, а да је та већина фактички у положају мањине. Родна равноправност на специфичан начин обједињује обе области које чине садржај рада Одбора за проучавање националних мањина и људских права јер сведочи о реалности у којој већина ужива људска права само уз примену политика и инструмената (начело једнаких могућности и посебне мере) који обезбеђују могућност коришћења људских права мањина.

Друга специфичност је мултисекторска природа родне равноправности која налаже и мултидисциплинарни приступ овој теми. Стога је рад конференције и садржај реферата конципиран тако да обухвата родну димензију у различитим областима друштвеног живота. У складу са таквим приступом, референти и референткиње анализирају родне аспекте у различитим областима у којима се одвија њихов научни и истраживачки рад. Области на које се концентришу садржаји реферата чине четири тематске целине: род и развој – социјални контекст и теоријски приступ, право на равноправност и једнаке могућности, кршење права на равноправност као основног људског права и право на равноправност у економији и образовању.

Теоријски приступ фокусира се на родне режиме на полупериферији који се анализирају из социолошке перспективе и идеолошке контексте у којима се критички разматра приступ родној равноправности у различитим геополитичким контекстима, упозорава на опасност да се она инструментализује као политичко оруђе у борби против демократије, постигнуте једнакости и освојених слобода.

Разматрања посвећена праву на равноправност полова и једнаким могућностима акцентују принципе који постављају уставни оквир за нормативни, институционални и социјални контекст релевантан за (не)могућност остваривања права на равноправност као основног људског права; критички приступ родно заснованој дискриминацији (интерсекционална и вишеструка дискриминација); ефикасност и доступност заштите од родно засноване дискриминације на националном нивоу и на међународном плану; родне асиметрије у расподели моћи које произлазе из структуралних одлика друштва и анализирају се на институционалној равни и јавним политикама; слободно одлучивање о рађању деце као основно људско право и положај жене као титулара овог права.

Кршење права на родну равноправност као основног људског права је тема у оквиру које је пажња усмерена на насиље против жена које се сагледава из перспективе стандарда постављених у међународним уговорима и праксе у Србији, на истраживања фемцида као најекстремнијег кршења женских права и радикализованог вида насиља према женама чији су узроци структуралне природе као и на истраживања родног дисбаланса у медијским садржајима.

Родна равноправност у економији, на тржишту рада и у образовању као део структуралних глобализацијских процеса у постсоцијалистичком и постконфликтном друштву и родне економске неједнакости, анализирају се са акцентом на родни јаз у сфери рада (неједнако учешће жена на тржишту рада, родни јаз у запослености и зарадама, родна сегрегација у занимањима и секторима економије, мање шансе жена да заузму руководеће положаје, неједнако оптерећење и вредновање неплаћеног рада и др.), уз посебну пажњу посвећену образовању које се сагледава из родног угла и из перспективе интегрисања родне компоненте у научне и наставне дисциплине, на различитим нивоима образовања и начине на које је то могуће учинити.

Маријана Пајванчић

ВИШЕСТРУКА И ИНТЕРСЕКЦИОНАЛНА ДИСКРИМИНАЦИЈА

ЗОРИЦА МРШЕВИЋ*

А п с т р а к т. – У овом раду се аналитички сучељавају концепти вишеструке и интерсекционалне дискриминације, са основном идејом неопходности теоријске и практичне примене оба. Концепт интерсекционалне дискриминације обухвата интерактивност укрштених, комбинованих дискриминогених околности, тј. оних друштвених и идентитетских статуса/припадности који могу да делују као дискриминаторни мултипликатори, нпр. националност, религија, сиромаштво, инвалидитет, рурално пребивалиште и сл. уз обавезно присуство компоненте родне припадности. За разлику од концепта вишеструке (комбиноване, мултипликоване) дискриминације која је пре вид механичког збрајања свих основа дискриминације, уз евентуално и неприоритетно присуство елемента родне припадности, интерсекционалност омогућава кроз призму рода анализу њихове синергичне, интерактивне укрштености. Циљ рада је афирмисање контекстуално критичког приступа родно заснованој дискриминацији. То омогућује ефективније начине аналитичког бављења комплексним и различитим манифестацијама дискриминације жена, кроз разумевање њихове специфичне мултипликоване изложености укрштеној дискриминацији. Наводе се као примери положај лезбејки који се суштински разликује и од општег положаја жена, али и од специфичног положаја ЛГБТИ популације, старијих жена, Ромкиња, жена са инвалидитетом, руралних жена, транс жена, жена на издржавању затворске казне, самохраних мајки и сл. У раду се примењује приступ супротстављања есенцијалистичком схватању жена као хомогене групе заједничког друштвеног и класног положаја, идентитета, економских и политичких интереса, изложености истим дискриминаторним и безбедносним ризицима. Најважнији резултат је афирмисање интерсекционалног приступа синергичном садејству дискриминогених околности и дискриминаторних мултипликатора на жене. Притом се резултатски никако не одбацује концепт вишеструке дискриминације, који се сматра неопходним полазиштем за интерсекционалну анализу и креирање одговарајућих друштвених политика.

Кључне речи: вишеструка дискриминација, интерсекционалност, родна компонента укрштања, дискриминаторни мултипликатори, дискриминогене околности, антиесенцијалистичка анализа

* Институт друштвених наука, Београд, zorica.mrsevic@gmail.com

Овај текст је настао као део пројекта: *Друшћивене ѿтрансформације у ѿроцесу европских инѿијеѿрација – мулѿидисциплинарни ѿрисиѿуи*, на коме је ауторка ангажована, а који је финансиран од стране Министарства за науку и технолошки развој од 2011, бр. III 47010.

1. УВОД

Интерсекционалност је привукла значајну научну пажњу током деведесетих година, базирајући се на традицији из црних женских студија. За разлику од испитивања рода, расе, класе и нације, као засебних система угњетавања, интерсекционалност истражује како се ти системи међусобно конструишу или како се синергично „артикулишу“ једни са другима.¹ Интерсекционална анализа се базира на дугогодишњем утемељењу феминистичких истраживања у свакодневним родним искуствима која препознаје важност родне структуре односа свакодневне моћи и деловања за вођење свакодневног живота које су уједно и место политичке борбе и место унутар којег се (ре)продукују и управљају друштвени односи.² Иако интерсекционална анализа проистиче из теорија стигматизације,³ она их далеко превазилази, будући да се оне највише баве искуствима особа које се суочавају само са једним обликом дискриминативних предрасуда.

Уочавајући феномен укрштене, комбиноване дискриминација која се јавља када је особа/група дискриминисана по основу више од једне заштићене карактеристике, интерсекционална анализа помаже да се учини ситуација жена видљивијом и да се допринесе општој друштвеној промени набоље путем делотворнијих стратегија друштвене солидарности и јачање социјалне улоге државе. Указује се да је невидљивост/непрепознатост интерсекционалности додатни облик дискриминације и осећаја/свести о сопственој дискриминисаности.⁴ Ту постоји снажно присутна свест и искуство хроничног остракизма, тзв. стигма искуства – *stigma experiences*, као и стално присуство експлицитног самоевалуирања, интернализоване фобичности, мизогиније и перманентни осећај нижег самовредновања.

Коначно, све неједнакости су интерсекционалне, штавише, оне се морају разумети у односу на динамичне процесе друштвеног уређења, како на локалном тако и на глобалном нивоу. Такав приступ захтева задржавање фокуса на специфичности искустава неједнакости, али у оквиру којег се настоји да се та искуства повежу у њиховим узрочно-последичним међуодносима.⁵

¹ Collins Hill Patricia, *It's All In the Family: Intersections of Gender, Race, and Nation*. *Hypatia A Journal of Feminist Philosophy*, 2009, 13(3):62–82.

² Elias Juanita and Rai Shirin, *Feminist everyday political economy: space, time and violence*. *Review of International Studies*. (In Press) Cambridge University Press. The Warwick Research Archive Portal (WRAP), 2018.

³ Remedios D. Jessica, Snyder H. Samantha, *How Women of Color Detect and Respond to Multiple Forms of Prejudice*. *Sex Roles Feminist Forum Commentary, A Journal of Research*, November 2015, Volume 73, Issue 9. pp. 371–383.

⁴ Mohr Rebecca, Purdie-Vaughns Valerie, *Diversity within Women of Color: Why Experiences Change Felt Stigma*. *Sex Roles Feminist Forum Commentary, A Journal of Research*, November 2015, Volume 73, Issue 9. pp. 391–398.

⁵ Conaghan Joanne, *Intersectionality and the Feminist Project in Law*. In: Cooper, Davina, ed. *Intersectionality and beyond: law, power and the politics of location*. *Intersectionality and law*, 1st Ed. Routledge Cavendish, London, 2009, str. 20

2. ФЕМИНИЗАМ И ИНТЕРСЕКЦИОНАЛНА АНАЛИТИКА

Брзина којом су идеје интерсекционалности добиле на истраживачкој популарности заснивала се на политичкој и моралној потреби феминизма да буде инклузиван, како би био у стању да одржи сопствене основне премисе. Феминизам аналитички проучава постојање и синергично деловање класичне тријаде – класа, пол/род, раса.⁶ Тај модел „троструке опресије“, садржи став да су раса (или раса и етничка припадност), род и класа три основне друштвене поделе, често нераскидиво укрштене у великом броју друштвених група и појединки. Друге феминисткиње додају и друге димензије, попут припадности старосној групи, инвалидитета, седентаризма (староседлаштва) или сексуалности.

Један од свеобухватнијих покушаја укључивања додатних вертикала друштвених подела је она коју је сачинила Хелма Луц.⁷ Њена листа укључује следећих 14 линија различитости: род, сексуалност, раса/боја коже, етничитет, нација/држава, класа, култура, способност, припадност старосној групи, покретљивост, богатство, припадност северу/југу, религија, ниво друштвеног развоја. Но, она сама каже да ову листу никако не сматра комплетном, те да се и друге димензије могу додати или се редефинисати. Да ли треба да нас забрине то што листа није ограничена? Јер Џудит Батлер као да се руга што се „итд“ често појављује на листама друштвених подела које помињу феминисткиње и у томе види признање збуњености „знак исцрпљености као и неограничености самог процеса придавања значења“.⁸ Шарлот Банч (Charlotte Bunch) пак објашњава 16 вектора разлика од рода и класе до припадности староседелачком становништву и животу у руралним срединама, закључујући да ако се „људска права оставе незаштићенима – ако смо спремни да жртвујемо права неке групе, људска права свих ће бити угрожена“.⁹

Аналитичка питања око концептуализације међуодноса рода, класе, расе и етничке припадности и других друштвених подела, уочава хегемонистичке дискурсе политика идентитета које чине невидљивим искуства маргинализованијих чланова/ица те посебне друштвене категорије и конструише тиме хомогенизован „прави начин“ да се буде члан/ица исте. Јавља се фрагментација и мултипликација једностраних категоријских идентитета, сиромашнија и статичнија него што су динамичније, више променљиве и сложеније

⁶ Mokre Monika i Siim Birte, Gender and diversity in the EPS – European Public Sphere Referat/ резиме представљен на годишњем састанку Америчке асоцијације политичких наука, 1–4. септембра 2011. године.

⁷ Lutz Helma, *Intersectional analysis: a way out of multiple dilemmas*, paper to the international Sociological Association Congress, Brisabane, 2002, July.

⁸ Мршевић Зорица, Механизми деловања интерсекционалности. У: *Сћање и њерсејективне мултикултурализма у Србији и државама рејона*, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт друштвених наука, 2016, стр. 127–146.

⁹ Charlotte Bunch, *Passionate Politics: Essays, 1968–1986: Feminist Theory in Action*, St. Martin's Press, New York, 1987, p. 281.

конструкције интерсекционалности.¹⁰ Интерсекционални приступ тврди да су аспекти идентитета недељиви и да говор о раси и роду у изолацији једног од другог резултира конкретним, специфичним и аутентичним неповољним положајем. Интерсекционални приступ анализи развлашћивања маргинализованих жена покушава да уочи и анализира последице интеракције два или више облика субординације у њиховом међуодносу.

Укрштена (интерсекционална) дискриминација означава став да дискриминација по више основа производи веома специфичне облике дискриминације, у којима неколико основа функционише у међусобном односу једних са другим тако да није могуће одредити који је основ дискриминације одлучујуће делатан у сваком конкретном случају. Нити се може врста дискриминације коју су доживеле особе које имају вишеструке таргетиране идентитете редуковати на кумулативна, механички сабрана искуства дискриминације по различитим основама.

Свако је мешавина вишеструких, друштвено конструисаних идентитета. Не могу се ни национална/етничка припадност, нити род, уклонити из анализе а да се тиме не изгубе суштински аспекти дискриминаторне праксе. Већина нас поседује и доминантне и дискриминацијом циљане особине, тако да у неким ситуацијама ми можемо бити циљеви доминације, док у другим ситуацијама можемо циљати друге коришћењем моћи које имамо на основу припадности доминантној групи идентитета. То чинимо и свесно али и несвесно, како би изнели, одржали и применили друштвену и економску хијерархију у којој су групе дискриминацијом циљаног идентитета маргинализоване из друштвених и економских могућности, од којих доминантна група идентитета којој припадамо, извлачи неку материјалну корист.¹¹

Контекстуализација рода га доводи у интерактивну везу са другим структурама, као што су животна доб (старост), сексуална оријентација, класа, нација. Та контекстуализација доприноси добробити свих категорија, јер контекстуална анализа јача позициону објективност и акциони потенцијал приступа. Тиме се олакшава инклузивније, интерсекционално истраживање, обзиром да такав рад омогућава комплетније разумевање комплексност искуства стигматизације.¹²

Феминистичке научнице и истраживачице су увеле интерсекционалност као иновативни приступ решавању вишеструких разлика и неједнакости.

¹⁰ Yuval-Davis Nira, 2006, Intersectionality and Feminist Politics, *European Journal of Women's Studies*, SAGE Publications (UK and US), 2006, 13 (3), pp.193–209.

¹¹ Мршевић Зорица, Интерсекционална анализа родних аспеката интегралне безбедности, ур: Божидар Форца, у: *Чиниоци интeгpалне безбедности Републике Србије*, Београд: Факултет за пословне студије и право и Факултет за стратешки и оперативни менаџмент Универзитета „Унион – Никола Тесла“ у Београду, 2016, стр. 211–226.

¹² Stacey L. Williams, Emma G. Fredrick, One Size May Not Fit All: The Need for a More Inclusive and Intersectional Psychological Science on Stigma, *Sex Roles Feminist Forum Commentary, A Journal of Research*, November 2015, Volume 73, Issue 9, pp. 384–390.

Указале су на занемарене тачке пресека – особа чији идентитет прелази границе традиционално конструисаних група – да би се разоткрила сложеност доживљеног искуства унутар таквих група. Феминистичке истраживачице су биле прве врло свесне ограничења рода као јединствене аналитичке категорије.¹³ У ствари, феминисткиње су можда још увек усамљене у академском контексту у обиму у којем су прихватиле интерсекционалност – као односе између више димензија и модалитета друштвених и субјективних формација – као и родне припадности као централне категорије за анализу, како би документовали односе неједнакости међу друштвеним групама и промене конфигурације неједнакости дуж вишеструких, укрштених и сукобљених димензија. Могло би се чак рећи да је интерсекционалност најважнији теоријски допринос који су досад дале женске студије у сарадњи са сродним пољима.¹⁴

3. УТИЦАЈ ИНТЕРСЕКЦИОНАЛНОСТИ И АНТИЕСЕНЦИЈАЛИЗМА

Борба за искорењивање расизма и окончање сексизма је по самој природи испреплетана и учинити их одвојеним, било би негирање основне истине нашег постојања, да су раса и пол непроменљиви аспекти људског идентитета.¹⁵ Сваки мањински статус садржи једноставну акумулацију непривилегованости (као што су нпр. жене црнкиње/Ромкиње двоструко непривилеговане у односу на мушкарце црнце/Роме), оквир интерсекционалности наглашава квалитативне разлике између различитих интерсекционалношћу укрштених позиција.¹⁶

Игнорисање интерсексуалности дискриминације доприноси стварању структуралних услова за економско насиље над најосетљивијим друштвеним групама, кроз појаву и развијање односа прекаризације рада, погоршања економског положаја жена у јавном и приватном сектору, неједнакости у породичном предузетништву, нестајање социјалне солидарности. Теорија интерсекционалности, самим својим описом мултидимензионалне природе идентитета, чини да истраживање путем квалитативних метода постаје у пракси и природно и неопходно. Перспектива интерсекционалности захтева да се категорије идентитета проучавају у односу једне на другу – чињенице интерсекционалности на индивидуалном, интерперсоналном, и структурном нивоу нас обавезују да то чинимо.

¹³ McCall Leslie, *The Complexity of Intersectionality*, Signs. 30/03/01 1771–1800 DO – 10.1086/426800, 2005.

¹⁴ McCall Leslie, *The Complexity of Intersectionality*, Signs. 30/03/01 1771–1800 DO – 10.1086/426800, 2005.

¹⁵ Bell Hooks (bell hooks), *Ain't I a Woman? Black Women and Feminism*, Boston: South End Press, 1981, pp. 12.

¹⁶ Shields A. Stephanie, *Gender: An Intersectionality Perspective*, *Sex Roles*, 2008, 59:301–311.

Постоје снажни подстицаји како би се осигурало да пориви да се потчињене групе задрже на свом месту остану сакривени, јер је угњетавање на бази идентитета у повећаном обиму. Оно је широко схваћено не само као незаконита дискриминација, већ и морално неопростиво понашање управо захваљујући интерсекционалној анализи. Субординација било кога на основу било које комбинације ових основа, служи да одржи и ојача друштвене структуре угњетавања.

Када политика интеграција не успе, интерсекционална анализа упозорава, маргинализација двоструко више погађа жене припаднице појединих етничких група зато што оне обично потичу из друштава у којима су оне већ изложене репресији/потчињене, јер норме/правила које владају и уређују друштво то подразумевају. То значи да се жене припаднице етничких мањина, налазе у замци двоструке потчињености, са аспекта националне и родне припадности.¹⁷

Мора се на овом месту довести у питање есенцијалистички приступ по коме су „жене – жене свуда, независно од тога коју им је улогу предвидела религија, политика или економска ситуација“, и да се женска заједница може борити за једнака права независно од свог етничког порекла ако је хомогена.¹⁸ Али то есенцијалистичко поједностављивање је све мање прихватљиво. Наиме, са есенцијалистичког становишта многе феминисткиње сматрају да ако жене не видимо као кохерентан идентитет, не можемо засновати могућност феминистичког политичког покрета у којем би жене могле да се уједине као жене да би формулисале и оствариле специфичне феминистичке циљеве.¹⁹

Супротно томе, за шта се као парадигматичан може узети став Шантал Муф, немогуће је говорити о друштвеном агенту/актеру као о јединственом, хомогеном ентитету, те зато треба да му се приступи као плуралитету. Муф сматра, са чиме се слажемо, да деконструкцију есенцијалних идентитета феминисткиње треба да схвате као нужан услов за адекватно разумевање различитих друштвених односа, јер се личност уопште не организује око једног транспарентног ега, већ је структурирана на више нивоа. Антиесенцијалистичким аргументима Шантал Муф, одбацују постојање било каквог средишта субјективитета које би претходило идентификацијама субјекта. У том смислу, не постоји никакав сакривени идентитет, никаква права и аутентична „женскост“ коју би требало идентификовати мимо и с оне стране разних могућих идентификација.²⁰

¹⁷ Huges M. Melanie, Intersectionality, Quotas, and Minority Women's Political Representation Worldwide, *American Political Science Review*, 2011.

¹⁸ Siim Birte, Mokre Моника, (Eds.) *Negotiating Gender and Diversity in an Emergent European Public Sphere*. London: Palgrave MacMillan, 2013, pp. 20–44.

¹⁹ Мршевић Зорица, Јанковић Светлана, Утицај феминистичке теорије на учешће жена у оружаним снагама Србије. У: *Феминистичка теорија за све*. Ур., Адриана Захаријевић, Катарина Лончаревић. Београд: Факултет политичких наука и Институт за филозофију и друштвену теорију, 2018, стр. 285–301.

²⁰ Муф Шантал, „Феминизам, принцип грађанства и радикална демократска политика“, у *Феминистичкиње теоретизују холијичко*, приредиле Џудит Батлер и Џоан Скот, превео Ранко Мاستиловић, Београд: Центар за женске студије, 2006, стр. 391–406.

Сматрамо да антиесенцијалистички приступ може много више и плодније допринети елаборацији феминистичке политике омогућујући теоретски оквир неопходан за примену интерсекционалности. Наиме, тек када се одбаца наводно јединство и хомогеност скупа идентитетских позиција, тек тада се стиче позициона основа за теоретизовање многострукости односа субординације. Поврх тога, омогућено је комплексно сагледавање да појединац може бити носилац те многострукости и доминирати у једном односу, а бити подређен у другом.²¹

Савремени корени интерсекционалности заправо и леже управо у антиесенцијализму, који се појавио у феминистичкој теорији још крајем 1980-их. Последњих година фокус феминистичких студија померен је с појма рода као изоловане категорије анализе према бризи за начин на који се род пресеца са другим категоријама идентитета у сврху разумевања и борбе против неједнакости. Овај помак је у великој мери изазван одбацивањем унутар феминизма „есенцијалистичких“ схватања рода и пола, али и одговарајућим колапсом категорије „жена“ као језгра феминистичке ангажованости и критике. Као такав, може се с правом поздравити у својим обећањима да ће пружити ефикасније начине борбе са сложеним и разноликим манифестацијама неједнакости које жене доживе.

4. ПРИМЕРИ МУЛТИПЛИКОВАНЕ ИЗЛОЖЕНОСТИ УКРШТЕНОЈ/ИНТЕРСЕКЦИОНАЛНОЈ ДИСКРИМИНАЦИЈИ

Разматрање интерсекционалности није везана за специфичности индивидуалних положаја, већ много више и примарније за групну друштвену ситуацију. Интересантна је анализа како традиционални породични идеал функционише као привилегован узор интерсекционалности.²² Свака од његових димензија показује специфичне везе између породице као родног система друштвене организације, расних, родних и узрасних концепата и пракси и конструкција идентитета. Појединци обично науче додељено место у хијерархији расе, пола, етничке припадности, сексуалности, нације и друштвене класе у својим породицама. У исто време, они уче да схватају такве хијерархије као природне друштвене аранжмане, у поређењу с друштвено конструираним. Хијерархија у том смислу постаје „натурализована“, јер је повезана са наизглед „природним“ процесима породице. Потребно је зато преиспитивање интерсекционалне породичне структуре и трансформација саме концепције породице што би могло бити користан приступ за остваривање демократских циљева.

²¹ Мршевић, Јанковић, *истио*.

²² Collins Hill Patricia, *It's All In the Family: Intersections of Gender, Race, and Nation. Hypatia A Journal of Feminist Philosophy*, 2009, 13(3):62–82. Анализа је обављена у Сједињеним Државама, али има аспекте универзалне применљивости.

4.1. *Интерсекционални положај старијих жена*

Интерсекционална анализа недвосмислено открива да је категорија старијих жена посебно изложена дискриминацији по основу животне доби, али осим тога мора да се констатује готово редовно постојање укрштености са другим дискриминогеним факторима који су изразито учесталији у овој категорији него код млађих узраста жена или истих узраста мушкараца.²³ Феминистички приступ би могао навести да субординација жене у друштву произилази из претпоставке да је одрастао мушкарац норма и да жене представљају одступање од те норме. Користећи сличан приступ, млађа одрасла особа је виђена као норма и да мања брига за старије резултира тиме што су они/оне одступање/девијација те норме. И овде важи констатација да је положај жена било које маргинализоване групе, у овом случају групе старијих људи, редовно сложенији од положаја мушкараца те групе, услед опште присутне дискриминације жена, унутаргрупне динамике, као и фактора који условљавају појаву женске вишеструке дискриминације (сиромаштво, старост, инвалидитет, изложеност насиљу...). Већ на први поглед може да се констатује да је готово дупло више старијих жена (13%), старости и сиромаштва, што представља основ повећане друштвене маргинализације која са своје стране отвара врата насиљу, као један од елемената који суштински доприноси повећању небезбедности.²⁴ Дискриминација на основу старости, „ејдизам“, доживљава се различито од стране мушкараца и жена, а неки аутори указују и да се старије жене суочавају са двоструким угњетавањем (по основу животне доби и дискриминације по основу рода). „Стаклени плафон“ је у том узрасту допуњен тзв. „сребрним плафоном“ и појавом дискриминације на основу „спољашњег изгледа“ (*silver ceiling of 'lookism'*)²⁵. Бројни су облици дискриминације старијих жена који су засновани на стереотипима и предрасудама – подразумеван до присиле, неплаћен женски рад у породичној сфери, улога жене као обавезне неговатељице деце и старијих у породици, старије жене имају много мање имовине у власништву и много мање простора за одлучивање, у свакодневној комуникацији се често исказује омаловажавајући однос према њима употребом сексистичког жаргона. Њима се иначе ретко поклања посебна пажња и анализа њиховог положаја иде заобилазно, од општег положаја жена и општег положаја старијих особа, да би се тек укрштањем те две идентитетске припадности, дошло до специфичности које се односе на

²³ Јанковић Светлана, Маргинализован положај старијих жена у Србији. У: *Положај маргинализованих група у друштву*. Ур: Мацановић Небојша, Бањалука: Факултет политичких наука. Центар модерних знања. Београд: Факултет за специјалну рехабилитацију и едукацију, 2019, стр. 345–352.

²⁴ Јанковић, *истио*.

²⁵ Grant, Diane, “Older women, work and the impact of discrimination”, in *Age Discrimination and Diversity, Multiple Discrimination from an Age Perspective*, ed. by Malcolm Sargeant, Cambridge University Press, 2011, pp. 41–63.

старије жене. Иако на први поглед можда и нема значајније разлике међу половима старијих, сигурно је да старији мушкарци имају више аутономије и контроле и над својим животом и над породичним питањима од старијих жена, ређе су изложени породичном насиљу од жена сличног узраста, боље су материјалне ситуације, чешће имају пензију вишег износа од жена и далеко чешће су власници вредне непокретне имовине.²⁶ Постоји такође значајан родни јаз у стопама активности и запослености старијих жена. Многе старије жене, нарочито оне које живе на селу, дискриминисане су искључивањем из доношења одлука чак и у својим породицама, ретко су власнице имовине, најчешће су без пензије и других примања.²⁷

4.2. *Интерсекционални положај лезбејки*

Анализа положаја лезбејки полази од општег положаја жена уз одређене специфичности.²⁸ „Треба имати у виду, као и код других мањинских група, да је положај жена другачије сексуалне оријентације и родног идентитета сложенији и да су оне у већем ризику од насиља и дискриминације од мушкараца. Бројни су проблеми са којима се сусрећу, од невидљивости у јавном животу, преко високог ризика од насиља и злочина из мржње, секундарне виктимизације приликом тражења заштите, узнемиравања на радном месту након откривања сексуалне оријентације, све до недостатака у правном оквиру (нпр. немогућност регистровања истополних партнерстава, непостојање прописа којима се уређује положај трансполних особа.)“

Положај лезбејки нужно је за почетак сагледати у оквирима положаја ЛГБТИ²⁹ популације. У погледу свакодневног живота у Србији, та популација спада међу најдискриминисаније групе³⁰ и чињеница је да лезбејке деле у највећем броју случајева све исте проблеме, омаловажавања, дискриминацију, нападе и вербалне и физичке, али и побољшања и кретања набоље, као и цела ЛГБТИ популација. Али треба свакако напоменути да је положај сваке групе жена унутар било које маргинализоване групе људи, па и лезбејки унутар

²⁶ Повереник за заштиту равноправности, *Редован годишњи извештај Повереника за заштиту равноправности*, Београд: Повереник за заштиту равноправности, март 2019, стр. 105–107.

²⁷ Амиту, Београд, Алтернативни извештај Комитету за елиминацију свих облика дискриминације жена о дискриминацији старијих жена у Републици Србији, Удружење „Снага пријатељства“ – Амиту, Београд, 2018.

²⁸ Посебан извештај Повереника за заштиту равноправности за првих 5 година мандата, који сумира стање женских људских права и активности. У извештају су препознате и жене другачије сексуалне оријентације и родног идентитета и указано је на њихов положај.

²⁹ ЛГБТИ означава лезбејке, гејеве, бисексуалне, трансродне и интерсекс (напуштен термин хермафродити) особе.

³⁰ Мршевић Зорица, Положај лезбејки у Србији. У: *Положај маргинализованих група у друштву*. Ур: Мацановић Небојша, Бањалука: Факултет политичких наука, Центар модерних знања, Београд: Факултет за специјалну рехабилитацију и едукацију, 2019, стр. 618–625.

ЛГБТИ популације, редовно сложенији од мушких припадника исте групе, због присуства и опште друштвене мизогиније и дискриминације жена, али и унутаргрупне дискриминације, као фактора који условљава појаву женске интерсекционалне дискриминације. Интересантно је приметити да када нема изразите интерсекционалности сексуалне оријентације са другим дискриминогеним факторима, дискриминасаност друштвеног положаја уочљиво слаби до нестајања. Наиме, може се констатовати да данас лезбејке у Србији које осим мањинске сексуалне оријентације немају као додатне укрштене основе дискриминације оне најчешће, лошу материјалну ситуацију и недостатак образовања, националну мањинску припадност, инвалидитет и сл, имају друштвени положај који се не разликује много од положаја опште хетеросексуалне популације и уживају иста или слична права, истог или сличног нивоа као и оне, тј. хетеросексуалне жене. На овом примеру се јасно уочава да је управо интерсекционалност главна основа дискриминације, а не сама сексуална оријентација, ако се цени појединачно.

4.3. *Интерсекционални положај транс особа*

Родно неусаглашени људи су стално међу најугроженијим члановима ЛГБТИ заједница – међу онима за које постоји највећа вероватноћа да ће их дискриминисати, тући, силовати, и убијати, што посебно важи за транс жене. Пошто њихов јавно видљиви родни идентитет којим се декларишу не одговара њиховим службеним документима, лако су уочљиви, тешко опстају и у образовном процесу, стамбеном и породичном амбијенту, али и на тржишту рада, па се одвише лако и често нађу међу онима за које је највероватније да ће бити криминализовани и означени као девијантни, међу онима за које постоји највећа вероватноћа да ће завршити у психијатријским болницама и затворима, међу онима којима најчешће ускраћују становање, запошљавање и здравствену заштиту, међу онима које у младости најчешће одбацују породице и малтретирају вршњачке групе.³¹ Лишење слободе трансродних особа представља пример како родна идентитетска принуда додатно маргинализује људе, који су већ довољно маргинализовани: сиромашне људе, имигранте, људе других раса и боја коже, људе који немају приступ здравству и образовању, људе који због гениталија које су имали (или нису имали, јер су им оперативно уклоњене), једноставно „не пролазе“.³² Њихов сукоб са законом има за конкретну последицу не само да их шаљу у „погрешан“ затвор (конкретно, транс жене у затвор за мушкарце), већ и када су у затвору да ће бити подвргнути разним третманима који се могу једино описати као мучење: принудна детранзиција, ускраћивање хормона које су пре затвора узимали

³¹ Mathias Carly, „New York's Largest Jail To Open Housing Unit For Transgender Women”, *The Huffington Post*, 18 november 2014, updated 2 february 2016.

³² Hunt Jerome and Moodie-Mills C. Aisha, „The Unfair Criminalization of Gay and Transgender Youth”, *Center for American Progress*, 29 June 2012.

а од којих зависи њихова и психичка и физичка промена, ускраћивање медицинске неге, затварање у самице, силовања и друге врсте злостављања од стране других осуђеника, али неретко и од затворског особља.³³

4.4. *Интерсекционалности „дугиних породица“*³⁴

Специфичности друштвене ситуације тзв. „дугиних породица“ најчешће се карактерише виктимизираношћу насиљем, дискриминацијом, одбацивањем, стигматизацијом, маргинализацијом и сл. Термин „дугине породице“ користи се онедавно и у Србији да означи циљну групу ЛГБТИ активистичког правца који сагледава ситуације и потребе за оснаживањем и стратегијама (само)заштите породица чији најмање један члан, најчешће жена, припада ЛГБТИ популацији. У „дугине породице“ такође спадају истополни партнери као родитељи заједничке деце, или сопствене деце из претходних веза, али и породице у којима постоје и други сродници, нпр. тетке, ујаци, деде и баке ЛГБТИ припадности. Најчешћи константни члан „дугине породице“ је жена (врло су ретке оне које се састоје само од мушкараца), што омогућава примену и интерсекционалне анализе, осим анализе деловања вишеструке дискриминације. Она омогућава идентификовање начина на које амбијентална хомофобија утиче не само индивидуално на конкретну ЛГБТИ особу, већ представља извор читавог низа изазова за њихове породице.

5. ВИШЕСТРУКА ДИСКРИМИНАЦИЈА У СРБИЈИ

Интерсекционалност, као критичко промишљање и критичке праксе, има јаке корене у црном феминизму и у дугој традицији социолошких, феминистичких и родних студија. Међутим, све док се није сместила у друштвено-правни контекст који јој је прибавио веће признање и официјелну легитимност, није била предмет јавних политика и закона.

У Србији је први документ који је дефинисао вишеструкост основа дискриминације био 2009. усвојен Закон о забрани дискриминације који одредбама чл. 13 у ст. 5 наводи да је дискриминација лица по основу два или више личних својстава (вишеструка или укрштена дискриминација) једна од тешких облика дискриминације.³⁵ Као основа за повећани ризик од насиља, вишеструкост идентитета идентификује и Општи протокол о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама

³³ Landstreicher Wolfi, Solidarity is a weapon, in Lockdown, prison, repression and gender non conformity 15, 2012.

³⁴ Мршевић Зорица, Изазови и перспективе „дугиних породица“ у Србији, стр. 57–77. Challenges and Perspectives of “Rainbow Families“ in Serbia, *Temida*, vol. 23, br. 1, str. 57–77, 2020. <http://www.zoricamrsevic.in.rs/najnovije/Dugine-Temida-1-2020.pdf>.

³⁵ Закон о забрани дискриминације, *Сл. гласник* 22/2009.

у породици и у партнерским односима из 2011. у коме се наводи да су „већем ризику од виктимизације насиљем посебно изложене жене које припадају мањинским групама, жене са инвалидитетом, девојчице, избегле и расељене жене, мигранткиње, жене које живе у сиромаштву, посебно у сеоским и удаљеним срединама, жене у институцијама или у притвору, жене са психички измењеним понашањем, жене другачије сексуалне оријентације, жене зависне од алкохола, дроге и медикамената, старије жене, жене повратнице и др“.³⁶ Такође и пратећи едукативни материјали указују да је вишеструка дискриминација сваки облик дискриминације, посредни или непосредни, којим се лице или група лица, стављају или су стављени у неповољнији положај, или би могли бити стављени у неповољнији положај по основу два или више личних својстава.³⁷

Први пут је службено, институционално установљена вишеструка дискриминација у Србији у конкретном случају по притужби Аутономног женског центра, када је Повереница за заштиту равноправности установила вишеструку дискриминацију жене са искуством насиља у породици на основу њених личних својстава – пола и националне припадности.³⁸ У мишљењу Поверенице, која је поступала према притужби Аутономног женског центра, наводи се да су стручни радници у Градском центру за социјални рад извршили вишеструку дискриминацију жене одбијањем да забележе њену пријаву насиља у породици, упркос томе што су знали да је „њен бивши партнер био осуђен због насиља у породици“. Оваквим непоступањем прекршени су важећи закони, правилници и протоколи о поступању институција у ситуацијама насиља према женама. Утврђено је да је учињена дискриминација по полу, јер су се стручни радници у Градском центру за социјални рад руководили предрасудама о улози жене, што представља кршење њених права. Посебно је важно истаћи да је по мишљењу Поверенице извршена и дискриминација на основу националне припадности, јер је установљено да је поступање запослених у овом случају указивало на њихове стереотипне ставове о улогама и понашању Ромкиња, „тзв. обичаја и стила живота ромске популације у којем се насиље посматра као нешто што се подразумева“. Повереница је током поступка утврдила и да су запослени у овој институцији ставили жену „у неједнак положај у односу на њеног бившег партнера, чијим је тврдњама поклоњена већа вера, упркос чињеници да је осуђен за кривично дело насиље у породици“. Овако очигледно различито третирање у конкретном случају побуђује сумњу на дубоко укорене стереотипе према којима се од мушкарца очекује да „казни“ жену/партнерку уколико је то својим

³⁶ Општи протокол о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и у партнерским односима, стр. 2, параграф 3.

³⁷ Јанковић Бранкица, Котевић Јелена, Пајванчић Маријана, *Приручник за ирејознавање случајева дискриминације ђред орђанима јавне власђи*, Београд: Повереник за заштиту равноправности, 2016, стр. 115.

³⁸ Повереник за заштиту равноправности, Мишљења и препоруке, 9. јун 2017, Београд.

понашањем „заслужила“. Повереница је у мишљењу изразила и став да су стручни радници у Градском центру за социјални рад „одлучили да подршку пруже њеном бившем партнеру, кроз пружање психосоцијалног третмана, док је њихов однос према жени праћен великом резервом и сумњом у њене изјаве да трпи породично насиље“.

„Ово је прва притужба на вишеструку дискриминацију у ситуацији насиља над женама, иако је општепознато да насиље у породици другачије и непропорционално погађа жене, као и да је најчешћи разлог што се иначе солидни закони и процедуре у пракси не поштују. Изузетно је важно то што је потврђена дискриминација по основу националне припадности, јер су жене Ромкиње 'посебно рањиве', и не добијају подршку институција која одговара њиховом положају и потребама“, наводи се из Аутономног женског центра. Овај случај је указао на још један „невидљиви проблем“ у центрима за социјални рад који спроводе програм рада са учиниоцима насиља а то је раширена предрасуда о тзв. „нетипичним“ жртвама и посебно женама које долазе из „рањивих група“, због чега се повећава ризик да запослени у центру за социјални рад повреду права жена и да недопустиво стану у заштиту учиниоца насиља.

6. ЗАКЉУЧАК

У садашњим временима кад многе „фобије“ улазе у јавни дискурс, посебно имајући у виду глобалну и регионалну мигрантску кризу, поставља се захтев да се поново преиспита потенцијал интерсекционалности, као теоријског и методолошког оквира за критичко промишљање динамичких односа и категорија неједнакости моћи, кроз интердисциплинарну призму.

Интерсекционална анализа нам омогућује разумевање да је неопходна друштвена солидарност. Са људима који се суочавају са тешким болестима, сиромаштвом, са онима који су жртве насиља и дискриминације, са радницима којима је одузето право на достојанствен рад, са прогнанима и избеглима. Интерес који окупља солидарне људе важнији је и дубљи од било каквог партикуларног груписања. Нова солидарност је потребна више него икад, као амалгам који нас повезује и омогућује да хуманизујемо заједницу.³⁹ На крају је неопходно нагласити да је нужна свест да се спречавање и сузбијање вишеструке дискриминације жена даље развија и имплементира у теорије интерсекционалности у законе и јавне политике, како би се на што бољи начин искористио њихов трансформативни потенцијал и спречило перпетуирање неравноправности. Због тога је неопходно како се наглашава,⁴⁰ да

³⁹ Срдиф Марија, Амалгам који нас повезује. Данас. 10. децембар 2019.

⁴⁰ Бекер Косана, *Вишеструка дискриминација жена у Србији и одабраним државама Европске уније: ујоредна анализа*. Докторска дисертација. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Асоцијација центара за интердисциплинарне и мултидисциплинарне студије и истраживања – АЦИМСИ, 2019, стр. 541.

се ове теме дубље сагледају, мултидисциплинарно и интердисциплинарно, како би се адекватно правно одговорило на вишеструке неравноправности и непогодности којима су одређене групе жена изложене у друштвима.

ЛИТЕРАТУРА

- Амиту Београд, Алтернативни извештај Комитету за елиминацију свих облика дискриминације жена о дискриминацији старијих жена у Републици Србији“, Удружење „Снага пријатељства“ – Амиту, Београд, 2018, [http://www.amity-yu.org/wp-content/uploads/2018/07/Amity-Alternativni-Izvestaj-o-diskriminaciji-starijih-zena-u-Srbiji.pdf/](http://www.amity-yu.org/wp-content/uploads/2018/07/Amity-Alternativni-Izvestaj-o-diskriminaciji-starijih-zena-u-Srbiji.pdf) 05.11.2019.
- Бекер Косана, Вишеструка дискриминација жена у Србији и одабраним државама Европске уније: упоредна анализа. Докторска дисертација. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Асоцијација центара за интердисциплинарне и мултидисциплинарне студије и истраживања – АЦИМСИ, 2019, стр. 541, [https://www.cris.uns.ac.rs/DownloadFileServlet/javniUvid157243536696226.pdf;jsessionid=4436DDD55144EA7E6DDA8AA51CE0AB25?controlNumber=\(BISIS\)112158&fileName=157243536696226.pdf&id=14077](https://www.cris.uns.ac.rs/DownloadFileServlet/javniUvid157243536696226.pdf;jsessionid=4436DDD55144EA7E6DDA8AA51CE0AB25?controlNumber=(BISIS)112158&fileName=157243536696226.pdf&id=14077) / 10.12.2019.
- Bell Hooks (bell hooks), *Ain't I a Woman? Black Women and Feminism*, Boston: South End Press, 1981, p. 12.
- Charlotte Bunch, *Passionate Politics: Essays, 1968–1986: Feminist Theory in Action*, St. Martin's Press, New York, 1987, p. 281.
- Collins Hill Patricia, It's All In the Family: Intersections of Gender, Race, and Nation. *Hypatia A Journal of Feminist Philosophy*, 2009, 13(3):62–82, https://www.researchgate.net/publication/227749174_It's_All_In_the_Family_Intersections_of_Gender_Race_and_Nation/ 10.12.2019.
- Conaghan Joanne, Intersectionality and the Feminist Project in Law. In: Cooper, Davina, ed. *Intersectionality and beyond: law, power and the politics of location. Intersectionality and law*, 1st Ed . Routledge Cavendish, London, 2009, str. 20.
- Grant Diane, “Older women, work and the impact of discrimination”, in *Age Discrimination and Diversity, Multiple Discrimination from an Age Perspective*, ed. by Malcolm Sargeant, Cambridge University Press 2011, pp. 41–63, <http://sacredartichoke.com/latarsha/Nonfiction%20Ebook%20Pack%20January%202012%20PHC/Age.Discrimination.and.Diversity.Malcolm.Sargeant.9781107003774.pdf/> 18.06.2016.
- Elias Juanita and Rai Shirin, Feminist everyday political economy : space, time and violence. *Review of International Studies*. (In Press) Cambridge University Press, The Warwick Research Archive Portal (WRAP), 2018, <http://wrap.warwick.ac.uk/108254/> 10.12.2019.
- Huges M. Melanie, Intersectionality, Quotas, and Minority Women's Political Representation Worldwide. *American Political Science Review*, 2011, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.475.8392&rep=rep1&type=pdf/> 17.04.2019.
- Hunt Jerome and Moodie-Mills C. Aisha., “The Unfair Criminalization of Gay and Transgender Youth”, *Center for American Progress*, 29 June 2012, <https://www.americanprogress.org>.

- org/issues/lgbt/report/2012/06/29/11730/the-unfair-criminalization-of-gay-and-transgender-youth/ 10.12.2019.
- Јанковић Бранкица, Котевић Јелена, Пајванчић Маријана, 2016. *Приручник за ирејознавање случајева дискриминације иред орианима јавне власћи*, Београд: Повереник за заштиту равноправности, 2016, стр 1.
- Јанковић Светлана, Маргинализован положај старијих жена у Србији, У: *Положај марјинализованих ируја у друшћву*. Ур: Мацановић Небојша. Бањалука: Факултет политичких наука, Центар модерних знања. Београд: Факултет за специјалну рехабилитацију и едукацију, 2019, стр. 345–352.
- Landstreicher Wolffi, 2012, Solidarity is a weapon, in *Lockdown, prison, repression and gender non conformity* 15, 2012, <http://www.bentbarsproject.org/resources/lockdown-prison-repression-and-gender-nonconformity/> 10.12.2019.
- Lutz Helma, *Intersectional analysis: a way out of multiple dilemmas*, paper to the international Sociological Asociation Congress, Brisabane, 2002, July
- Mathias Christopher, “New York’s Largest Jail To Open Housing Unit For Transgender Women”, *The Huffington Post, QUERR VOICES*, 18 november 2014, updated 2 February 02, 2016. http://www.huffingtonpost.com/2014/11/18/rikers-transgender-women_n_6181552.html/ 09.01.2016.
- McCall Leslie, The Complexity of Intersectionality, *Signs*. 30/03/01 1771–1800 DO – 10.1086/426800, 2005, https://www.researchgate.net/publication/249108697_The_Complexity_of_Intersectionality/citation/download/10.12.2019.
- Mohr Rebecca, Purdie-Vaughns Valerie, Diversity within Women of Color: Why Experiences Change Felt Stigma. *Sex Roles Feminist Forum Commentary, A Journal of Research*, November 2015, Volume 73, Issue 9, pp. 391–398.
- Mokre Monika i Siim Birte Gender and diversity in the EPS – European Public Sphere Referat/ резиме представљен на годишњем састанку Америчке асоцијације политичких наука, 1–4. септембра 2011.
- Муф Шантал, „Феминизам, принцип грађанства и радикална демократска политика.“ У *Феминистичкиње теоретизују иолийичко*, приредиле Џудит Батлер и Џоан Скот, превео Ранко Мاستиловић, Београд: Центар за женске студије, 2006, стр. 391–406.
- Мршевић Зорица, Механизми деловања интерсекционалности, у: *Сћање и иерс-йекћиве мулћикулћурализма у Србији и државама реиона*, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт друштвених наука, 2016, стр. 127–146.
- Мршевић Зорица, Интерсекционална анализа родних аспеката интегралне безбедности. Ур. Божидар Форца, у: *Чиниоци инћејралне безбедности Рейублике Србије*, Београд: Факултет за пословне студије и право и Факултет за стратешки и оперативни менаџмент Универзитета „Унион – Никола Тесла“ у Београду, 2016, стр. 211–226.
- Мршевић Зорица, Јанковић Светлана, Утицај феминистичке теорије на учешће жена у оружаним снагама Србије. У: *Феминистичка теорија за све*, ур. Адриана Захаријевић, Катарина Лончаревић, Београд: Факултет политичких наука и Институт за филозофију и друштвену теорију, 2018, 285–301.
- Мршевић Зорица, Положај лезбејки у Србији, у: *Положај марјинализованих ируја у друшћву*. Ур. Мацановић Небојша, Бањалука: Факултет политичких наука, Центар

- модерних знања, Београд: Факултет за специјалну рехабилитацију и едукацију, 2019, стр. 618–625, http://zoricamrsevic.in.rs/najnovije/BanjalucaZbornik_IV-Mrsevic.pdf/10.11.2019.
- Мршевић Зорица, Изазови и перспективе „дугиних породица“ у Србији, стр. 57–77. Challenges and Perspectives of “Rainbow Families“ in Serbia, *Temida*, vol. 23, br. 1, str. 57–77, 2020. <http://www.zoricamrsevic.in.rs/najnovije/Dugine-Temida-1-2020.pdf>.
- Општи протокол о поступању и сарадњи установа, органа и организација у ситуацијама насиља над женама у породици и у партнерским односима, стр. 2 параграф 3 <http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/porodica/nasilje/Opsti%20protokol%20nasilje%20u%20porodici.pdf> / 10.12.2019.
- Повереник за заштиту равноправности, Мишљење, Београд, 09. јун 2017, <http://ravnopravnost.gov.rs/misljenja-i-preporuke/misljenja-i-preporuke-u-postupku-po-prituzbama/visestruka-diskriminacija/10.12.2019>.
- Повереник за заштиту равноправности, Редован годишњи извештај Повереника за заштиту равноправности. Београд: Повереник за заштиту равноправности, март, 2019, стр. 105–107.
- Remedios D. Jessica, Snyder H. Samantha, How Women of Color Detect and Respond to Multiple Forms of Prejudice, *Sex Roles Feminist Forum Commentary, A Journal of Research*, November 2015, Volume 73, Issue 9. pp. 371–383.
- Roseberry Lynn, “Multiple Discrimination”, ed. Malcolm Sargeant, in “Multiple Discrimination from an Age Perspective”, Cambridge University Press, 2011, pages 16–40.
- Shields A. Stephanie, Gender: An Intersectionality Perspective, *Sex Roles*, 2008, 59: 301–311, https://www.researchgate.net/publication/225716758_Gender_An_Intersectional_Perspective/17.04.2019.
- Срдић Марија, Амалгам који нас повезује, *Данас*, 10. децембра 2019.
- Stacey L. Williams, Emma G. Fredrick, One Size May Not Fit All: The Need for a More Inclusive and Intersectional Psychological Science on Stigma, *Sex Roles Feminist Forum Commentary, A Journal of Research*, November 2015, Volume 73, Issue 9, pp. 384–390.
- Закон о забрани дискриминације, *Сл. гласник* 22/2009.
- Yuval-Davis Nira, Intersectionality and Feminist Politics, *European Journal of Women's Studies*, SAGE Publications (UK and US), 2006, 13 (3), pp. 193–209, https://www.researchgate.net/publication/240714233_Intersectionality_and_Feminist_Politics/17.04.2019.

Zorica Mršević

MULTIPLE AND INTERSECTIONAL DISCRIMINATION

S u m m a r y

In this paper, the concepts of multiple and intersectional discrimination are analytically confronted, with the basic idea of the necessity of theoretical and practical application of both. The concept of intersectional discrimination encompasses the interactivity of crossed, combined discriminogenic circumstances, ie. those of social and identity status / affiliation that may act as discriminatory multipliers, e.g. nationality, religion, poverty, disability, rural residence, etc. with the mandatory presence of a gender component. Unlike the concept of multiple (combined, multiplicative) discrimination, which is a form of mechanical summation of all grounds of discrimination, with the possible and non-priority presence of the element of gender, intersectionality enables through the prism of gender an analysis of their synergistic, interactive crossing. The aim of the paper is to affirm a contextually critical approach to gender based discrimination. This provides more effective ways of dealing analytically with the complex and diverse manifestations of discrimination against women, through understanding their specific multiple exposure to cross discrimination. Cited as examples are the position of lesbians, which is fundamentally different from the general position of women, but also from the specific position of the LGBTI population, older women, Roma women, women with disabilities, rural women, trans women, women in prison, single mothers and the like. The paper applies the approach of opposing the essentialist understanding of women as a homogeneous group of common social and class position, identity, economic and political interests, exposure to the same discriminatory and security risks. The most important result is the affirmation of an intersectional approach to the synergistic association of discriminatory circumstances and discriminatory multipliers on women. As a result, the concept of multiple discrimination, which is considered a necessary starting point for intersectional analysis and the creation of appropriate social policies, is by no means rejected.

Keywords: multiple discrimination, intersectionality, gender component of crossbreeding, discriminatory multipliers, discriminogenic circumstances, anti-socialist analysis

